ЄВРОПА 19.05.2025 | Роман Грабовський

Ризикована альтернатива

В Німеччині вже кілька місяців обговорюють можливу заборону АдН. Але досвід інших країн говорить, що заборони рідко вирішують проблему.

В неділю в Румунії знову працювали виборчі дільниці. За перемогу в другому турі президентських виборів боровся ультраправий Джордже Сіміон. Власне, саме цьому від початку намагалися запобігти. Результати виборів в грудні 2024 року було анульовано через те, що ультраправий Келін Джорджеску несподівано отримав найбільшу кількість голосів. До повторних виборів його не допустили.

Іншу ультраправу кандидатку, Діану Шошоаке, зняли з перегонів ще до перших виборів. Але ці рішення (до речі, не одноголосні) так і не вибили ґрунт з-під ніг ультраправих. Сіміон в першому турі повторних виборів сильно обігнав конкурентів, отримавши майже 41 відсоток голосів. Можна з гірким сарказмом сказати, що стійкість демократії, схоже, страждає від самої демократії.

В Німеччині рушії заборони зараз теж працюють на повну силу. Імпульсом для них стало те, що Федеральна служба захисту Конституції підвищила статус АдН з «підозрілого» до «безперечно правоекстремістського руху». Та настав час долити охолоджувача, щоб запобігти політичному перегріву й не зійти з маршруту.

Заборона партії, дуже недемократичний крок в демократичній країні, можлива тільки за особливих обставин. Федеральний конституційний суд неодноразово наголошував на цьому, минулого разу в рішенні щодо НДПН 2017 року, і підсумував так: «Самого факту поширення антиконституційних ідей недостатньо. Крім нього, повинно існувати активно агресивне, войовниче ставлення до вільного демократичного порядку, тобто прагнення скасувати його, а також конкретні докази того, що антиконституційні цілі партії не є цілком недосяжними». «Основними компонентами» порядку, про який ідеться, суд визнав людську гідність, демократію і верховенство права. Партію, що діє проти хоча б одного з цих трьох принципів і має шанси на успіх, можна заборонити.

Спеціаліст з конституційного права Форуд Ширвані зазначає, що необхідно довести наявність «професійних підготовчих заходів і стратегічної концепції запланованої реалізації антиконституційних цілей партії». Навіть якщо Федеральна служба захисту Конституції вважає, що надала докази, Федеральний конституційний суд не покладається сліпо на її оцінки, а розглядає всі обставини справи окремо.

Існує й острівець (про який чомусь рідко згадують в дискусіях) – це права людини та європейське право

З досвіду можна припустити, що доказова база дещо зменшиться в процесі судового розгляду. Робоча й системна логіка судової установи полягає в тому, щоб зосереджуватися передусім на обтяжуючих обставинах. Федеральний конституційний суд же бере до уваги всі аспекти, які можуть виправдати АдН, такі як офіційне дистанціювання, резолюції тощо. Це стосується і неоднозначних висловлювань: за основу зазвичай береться тлумачення, більш сприятливе для особи або партії. Словом, процедура заборони навряд чи буде схожа на плавання у відкритому морі. Але це не означає, що перекинутись неможливо.

Існує й острівець (про який чомусь рідко згадують в дискусіях) – це права людини та європейське право. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) виробив власні умови заборони партій, оскільки відповідно до статті 11 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) це втручання в свободу зібрань та об'єднань.

Федеральний конституційний суд взяв ці рекомендації до уваги під час розгляду справи про заборону НДПН в 2013-2017 роках. Зокрема, він оцінював загальну здатність партії загрожувати демократії. Проте, на думку юриста Тео Руста, суд не приділив достатньої уваги двом ключовим питанням: чи справді партія становить достатньо конкретну небезпеку і чи пропорційні їй наслідки заборони партії в Німеччині.

Тим часом як Федеральному конституційному суду достатньо того, що партія потенційно здатна підірвати демократичний порядок, ЄСПЛ вимагає, щоб вона становила реальну, пряму й конкретну загрозу. Крім того, на думку Руста, відсутній детальний аналіз того, чи справді заборона є належним і пропорційним засобом, а саме такий підхід передбачає ЄКПЛ.

Особливо разючий аспект – автоматична втрата мандатів депутатами АдН в разі заборони партії. Спеціаліст з партійного права Себастьян Росснер ще в 2012 році в контексті справи про заборону НДПН наголошував, що «ЄСПЛ вважає таку норму порушенням права на вільні вибори, гарантованого статтею 3 Першого додаткового протоколу до ЄКПЛ, який Німеччина підписала». Натомість треба індивідуально перевіряти кожного парламентаря, щоб визначити, чи буде втрата мандата виправданою. Втрата їх усіма суперечить європейським стандартам прав людини.

Якщо ЄСПЛ матиме зауваження, виникне серйозна правова й політична проблема

Якщо ЄСПЛ матиме зауваження, виникне серйозна правова й політична проблема: німецьке конституційне право можна буде класифікувати як таке, що суперечить правам людини та міжнародному праву в цих питаннях. Формально така ухвала не буде ні до чого зобов'язувати Федеральний конституційний суд. Однак дуже малоймовірно, що член – засновник Європейського союзу виконає рішення, яке суперечить основоположним стандартам прав людини та міжнародного права.

Але це не єдина причина (навіть з суто стратегічного погляду), чому забороняти партії загалом не дуже розумно. Рік заборони НДПН окреслює часові рамки можливих судових процесів проти АдН, які до того ж забезпечать партію матеріалом для героїчного епосу мучеництва – потенційного бестселлера.

Ба більше, з огляду на наявні та потенційні соціальні розбіжності, а також політичні та соціальні чинники, що сприяли успіху АдН, є ризик небезпечного ефекту «зійшло з очей, зійшло з думки». Навіть якщо існує політична воля усунути причини конфлікту, заборона навіть не гарантує, що буде виграно необхідний для цього час, як очевидно з прикладу Румунії.

Заборони та зняття з виборів можуть навіть повернутися бумерангом. Те, що вже сталося в Румунії, тепер намічається у Франції, де в опитуваннях лідирує Джордан Барделла – ймовірна заміна Ле Пен. Є й історичні приклади, зокрема Туреччина: заборона популярної ісламістської Партії добробуту в 1998 році та її наступниці, Партії чеснот, у 2001 році аж ніяк не завадила піднесенню Партії справедливості й розвитку (ПСР), що виникла на їхніх уламках. Навпаки, невдала спроба заборонити ПСР у 2008 році тільки зміцнила владу Ердогана.

Заборони та зняття з виборів можуть навіть повернутися бумерангом

Крім того, заборона партій порушує фундаментальні питання демократичної теорії та політики. Йдеться не лише про те, що законно обрані парламентарі раптово втратять мандати, а чверть електорату – політичне представництво, а саме про фундаментальне.

Політологи одностайні в тому, що жодна демократія не повинна бути повністю беззахисна перед ворогами. Але немає згоди в питанні, як організувати захист у найбільш демократичний і водночас найбільш ефективний спосіб.

«Обороноздатність» в тому її варіанті, який декларує Німеччина, не є ні природним станом, ні історично-емпіричною нормою в демократіях західного зразка – і аж ніяк не є найкращим захисним механізмом. Це доводить приклад таких країн, як Велика Британія чи Австралія, які залишаються стабільними ліберальними демократіями, хоча процедура заборони партій, подібна до німецької, там відсутня.

Там переважає так звана ліберальна модель поводження з екстремістськими партіями, яку описує правознавець Богдан Бернацький. Ця модель зазвичай дозволяє партіям мати будь-які цілі, навіть антидемократичні або антиконституційні. Обмеження встановлює лише кримінальний кодекс. Держава втручається, тільки якщо партія вчиняє кримінальні злочини. До речі, наші європейські сусіди з дуже схожою політичною системою, Швеція і Данія, демонструють, що можна навіть випередити Німеччину в індексі демократії*Economist Intelligence Unit*взагалі без механізму превентивної заборони партій.

Можливо, настав час (знову) зосередитися для порятунку демократії на вільних і конструктивних політичних дебатах – на рефлексивному, раціональному обговоренні та практичних навичках вирішення проблем. Для цього навіть не треба далеко ходити. У відомому рішенні в справі Вунзіделя 2009 року Федеральний конституційний суд чудово сформулював, що «основний закон спирається на силу вільних дебатів як на найбільш ефективну зброю проти поширення тоталітарних і антигуманних ідеологій. [...] Ліберальний порядок Основного закону покладає завдання протистояти небезпекам, пов'язаним з цим, насамперед на громадянську участь у вільному політичному дискурсі, а також на державне просвітництво та шкільну освіту відповідно до статті 7 Основного закону».

Саме таке розуміння лежить в основі демократії та її справжньої сили. Осмислення цього ліберально-демократичного, просвітницького духу нашої Конституції, а також його втілення і культивування в політичному повсякденні та суспільстві – можливо, найбільш ефективний спосіб зміцнити нашу демократію.

Переклад з німецької Дар'ї Прусенко

Роман Грабовський

Роман Грабовський (Roman Grabowski) – політичний філософ і викладач у Берліні. Голова 4-го відділення СДПН Берлін – Ліхтенберг.